

HAMVAY PÉTER

LELÉPTEK A FALVÉDŐRŐL

DIAFILM: A MAGYAROK TARTJÁK ÉLETBEN

IA meséhez hozzátartozik a diafilm, legalábbis így volt ez az „átkosban”, de úgy tűnik, sem a rendszerváltás, sem a digitális forradalom nem volt olyan erős, hogy a diafilmet a múltba száműzze, a világon egyedül Magyarországon ma is jelennek meg új filmek. Sőt múzeuma is van a diának, az viszont a lehető legkorszerűbb: bárki otthonából végignézheti gyermekora kedvenc meséit, vagy épp az '56-os „disszidenseket” gúnyoló, mesébe rejtett propagandafilmet.

IA szalagos diafilm a háború után az egész világon ismert volt, de leginkább csak a szocialista tábor országaiban terjedt el. Nyugat-Európában és a tengerentúlon inkább oktatási célra használták az ötvenes években, de a nagy mozisikerekből is készült adaptáció, a legutolsó amerikai diafilm a *Star Wars* első része volt a hetvenes évek végén. A szocialista országokban tovább tartott a virágkor, és leginkább a mesék domináltak. A népszerűbb darabok, mint a *Hófehérke*, a *Csipkerózsika* vagy a máig csúcstartó *Öreg néne őzikéje* évente 50-60 ezres példányszámban jelentek meg idehaza, a legkedveltebbekből egy-két millió darabot is legyártottak az évtizedek során. Nem beszélve a szovjet diafilmek csillagászati számairól.

I1990 után azonban nemcsak a rendszer, hanem a diafilm piaca is összeomlott, amit a VHS-kazetták elterjedése, végül a digitális forradalom tett teljessé. Legalábbis így volt ez minden más országban, kivéve Magyarországot. Ennek valószínűleg az az oka, hogy Balogh Ákos, a Libri tulajdonosa fantáziát látott a Magyar Diafilmgyártó Vállalat megvásárlásában a kilencvenes évek közepén. Valószínűleg nem élete üzleteként tekintett rá, hanem inkább a műfaj iráni nosztalgia vezette. A vállalat korábbi privatizációja egyébként – nem épp tipikus módon – meglehetősen körültekintően zajlott. Ugyanis az ötvenes években alapított cégnél felhalmozódott sok százezer nyi eredeti grafika közgyűjteménybe, az Országos Széchényi

*a Hófehérke, a
Csipkerózsika vagy
a máig csúcstartó
Öreg néne őzikéje
évente 50-60 ezres
példányszámban
jelentek meg
idehaza*

*a vállalat korábbi
privatizációja
egyébként – nem
épp tipikus módon
– meglehetősen
körültekintően
zajlott*

Az új tulajdonos felhasználási jogot szerzett a rajzok fölött, ha egy korábbi filmet ki akar adni a Diafilmgyártó Kft., az OSZK-tól kéri el a rajzok immár digitális másolatát.

Könyvtárba került. Hiszen nemzeti kincsről van szó, olyan művészek rajzairól, mint például Zórád Ernő. Az ötvenes évek propagandafilmjeinek vagy a Kádár-kor oktatófilmjeinek pedig kortörténeti értékük van. Az új tulajdonos felhasználási jogot szerzett a rajzok fölött, ha egy korábbi filmet ki akar adni a Diafilmgyártó Kft., az OSZK-tól kéri el a rajzok immár digitális másolatát. A kilencvenes években csak az archívumból dolgoztak, régi filmeket adtak ki újra, évente hármattól négyet. Ekkor már természetesen csak meséket. Aztán a 2003-as volt az első év hosszú idő után, hogy új filmmel, a *Kis Mukk kalandjaival* jelentkezték. Számos mai meseíró keresi meg őket, fontosnak tartják, hogy adaptálják műveiket, így jelent meg például a *Bogyó és Babóca* is diafilmen. A sikert ma már nem százezres példányszámokban mérik, de „kétezer eladott szalag már nagyon jónak számít”, mondja Lendvai Gabriella, a Diafilmgyártó Kft. ügyvezetője. A céгатatbázisból az is kiderül, hogy mára üzletnek sem rossz a diafilm, a cég 90 milliós árbevétel mellett csaknem 30 milliós eredménnyel zárta a tavalyi évet. Idén öt új és három régi filmet adtak ki. Megoldódott a diavetítők gyártása is, hiszen a nyolcvanas években készült darabok mára már jórészt felmondták a szolgálatot. Egy cég Kínában a magyar piacra gyárt készülékeket. „Próbálkozunk betörni a volt szocialista országok piacára, Európa legnagyobb játékvásárán, a nürnbergin is kint voltunk, de értetlenség fogadta a diafilmet”, teszi hozzá az igazgató. Viszont a külföldre települő vagy kint dolgozó magyar családok ma is nagy számban visznek magukkal diafilmeket, hiszen a nyelvtanulás, az olvasni tanulás hatékony eszköze a közös filmnézés. Azt a paradoxont, hogy a digitális forradalom hogyhogy nem söpörte el ezt az analóg „ősközületet”, Lendvai Gabriella azzal magyarázza, hogy a diafilmnézés a mesélésnek egy olyan közös formája, amelyet nem tesz lehetővé más módszer:

a nyelvtanulás, az olvasni tanulás hatékony eszköze a közös filmnézés

Senki így nem örült szerzte a világon,
Faggatta is menten: — Éhes vagy, jószágom?
—Módfelett — szólt Jankó, hogy kikászolódtott—,
Főzön, édesanyám, öt véka gombócot!

Hogy jóllakott, Jankó így szólt: — Édesanyám,
Ide a kasornyát, lássunk munka után!
Viszem apám étkét. — S hát látja az anyjo,
Jankó fején felkél, s indul a kasornya.

Egyszer aztán Mehemed ...

Lát egy csomó tehenet.

„A besötétített szobán a falra vetülő színes képek a legautentikusabb hangon, a szülő hangján szólalnak meg, bármikor megállhatnak a vetítésben, megbeszélhetik a látottakat a családtagok.”

¶ A magyar diafilm több mint százéves múltra tekint vissza, az első tekercek az ismeretterjesztést és az oktatást szolgálták. Úgy tudni, idehaza először 1913-ban a Székesfővárosi Pedagógiai Filmgyár készített diatekerceket, mint neve is mutatja, mindenekelőtt az iskolai oktatást segítette; legismertebb filmjei a *Tavaszi munkák a kertben*, a *Fenyőfa útja*, *A Tisza* és a *A Duna* voltak. Az 1920-as évek végén a Falu Urániája nevű ismeretterjesztő társaság az egész országot a nyakába vette, hogy akkumulátoros diavetítővel mezőgazdasági oktatósorozatokat, népmeséket, híres emberek életéről készített diafilmeket vetítsen. Ezek a filmek még gyúlékony alapanyagra, nitrofilmre készültek, azért vagy másért, a háború előtt nem vált széles körben ismertté a diafilm, Bíró Ferenc gyűjtő és kutató szerint százötven cím jelenhetett meg ebben az időszakban. A diafilm virágkora a háború után jött el, 1952-től már biztonságos nyersanyagra készítették őket. Innentől vált a legtöbb gyermekes otthon alapfelszerelésévé a diavetítő. Ekkoriban alakult a Magyar Diafilmgyártó Vállalat, mely a következő évtizedekben ontotta a filmeket. A címek kétharmada oktató-, ismeretterjesztő film volt, csak a maradék a mese. A példányszámok esetében azonban fordított volt az arány.

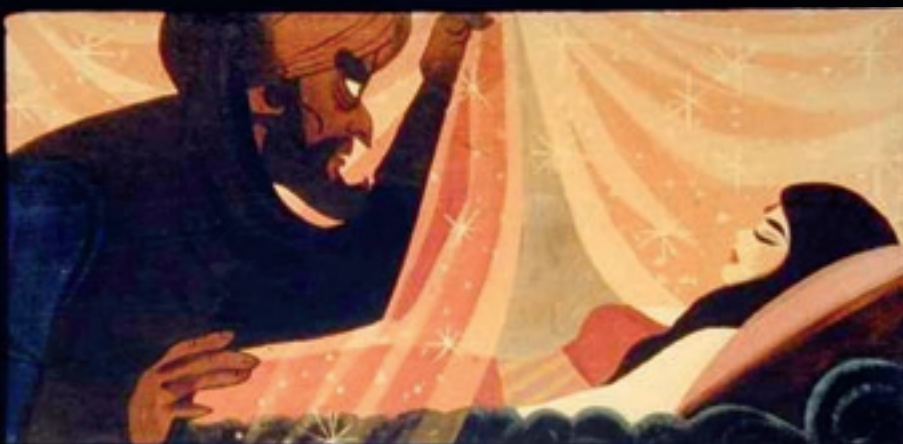
¶ Természetesen a párt hamar megtalálta a diafilmek szerepét a propagandában. Illés Béla szövegével Rákosi Mátyás „harcos életéről” is készült diafilm, de a fémgyűjtés népszerűsítésében vagy a krumplibogár elleni harcban is szerepet szántak neki. A mozi általánossá válása idején is használták a diafilmeket, például a tévesztés sikereiről 1959-ben készült propagandafilmnek elkészítették a diaváltozatát is, hogy azokba

a diafilm virágkora a háború után jött el, 1952-től már biztonságos nyersanyagra készítették őket

Maguk a műtárgyak a gyűjtő tulajdonában vannak, de az Art+Cinema moziban őrzik azokat, és ott időszakosan megtekinthetők, például a havonta a moziban megrendezett diavetítések alkalmával.

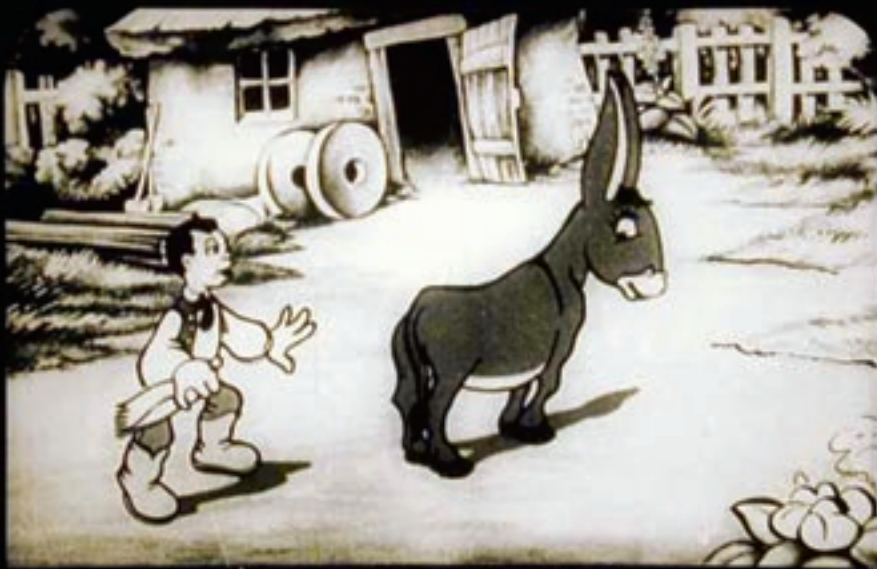
Szerencséjükre a szultánlány hátralebentette fátylát. Szemöldöke olyan volt, mint a Hold sarlója, termete mint a babiloni nád, szemében a csillagok fénye ragyogott.

Szolgák lesték parancsát, minden földi jóval elhalmozták, de ő csak élettelenül szendergett, mintha meghalt volna. Álmában Ahmedet emlegette. Ezért Dzsfár úgy rendelkezett, hogy a világtalant vezessék palotájába. — Ha majd életre kel a hercegnő — gondolta —, újra elűzöm!

Ott élt a molnár és súvölvény fia,
Meg egy hosszúfüldű, csökönyös csacsija.

Történt egy csillogó tavaszi hajnalon,
A fiú s a csacsi ott állt az udvaron.

a falvakba is eljusson a jó hír, ahová a villany még nem. A legtöbb esetben azonban mesébe csomagolva juttatták el a párt üzenetét. A *Hűtlen kutya kalandjai Ugatóniában* című opus például azt regélte el, hogy Nyugaton sem fenékgig tejfel az élet, sőt jobb meghunyászkodva hazatérni. Ezekből a darabokból rendezett 1998-ban az OSA *Dia, mese és meggyőzés* címmel kiállítást, mely bemutatta a műfajt alakító szociológiai, politikai és technológiai hátteret is. A kiállítás anyagát Bíró Ferenc gyűjteménye adta, aki szerint az Egyesült Államokban készült propagandafilmek sem maradtak el abszurdításban a szocialista „versenyhátsáiktól”.

szenvedélyes gyűjtőjükké és kutatójükké vált, ma az övé a legnagyobb, több mint ötezeres kollektív az országban

¶ Bíró Ferenc könyvtárszakos hallgatóként kezdett foglalkozni a gyermekkorából ismert diákkal. Kiderült ugyanis, hogy a korabeli könyvtárügy nem boldogul a diafilmek besorolásával, egységes leírásával. Bíró 1974-es szakdolgozatával oldotta meg ezt a problémát. Annyira beleszeretett a diafilmekbe, hogy szenvedélyes gyűjtőjükké és kutatójükké vált, ma az övé a legnagyobb, több mint ötezeres kollektív az országban. Sikerült beszereznie a háború előtti darabokat is, a rendszerváltáskor sorra járta a megszűnő állami intézményeket, „társadalmi szervezeteket”, a KISZ-től, az MHSZ-ig, hogy elkérje a kidobásra ítélt felvételeket. De valóságos aranybányák voltak a lomtanítások vagy a bolhapiacok is számára. Így a Magyarországon kiadott diafilmek legteljesebb gyűjteménye az övé.

2006-ban az OSA folytatta hát a munkát, és a Virtuális Diamúzeum című honlapon tette közzé a filmeket

mára a honlap szerint 5423 diafilm tekinthető meg, s ha egy új tekercs előkerül, hamarosan az is látható a virtuális múzeumban

¶ A kiállítás részeként digitalizálták a bemutatott diafilmeket, amelyek azután több közgyűjteménybe, így például a Neumann János Digitális Könyvtárba kerültek. De épp a műfaji sokszínűség miatt egyik közgyűjtemény sem érezte saját feladatának a digitalizáció folytatását. 2006-ban az OSA folytatta hát a munkát, és a *Virtuális Diamúzeum* című honlapon tette közzé a filmeket. A munkát Bíró Ferenc irányította és részben végezte, az OSA a technikai hátteret adja, a felkerült filmek is döntően az ő gyűjteményéből származnak. 2012-ben beszállt a munkába a MaNDA is, három közmunkás segítette a digitalizációban. Mára a honlap szerint 5423 diafilm tekinthető meg, s ha egy új tekercs előkerül, hamarosan az is látható a virtuális múzeumban. Ezen kívül ezernél több forgatókönyv, csaknem

Mátra alján, falu szélén
Lakik az én öreg néném,
Melegsivű, dolgozó, derék,
Tőle tudom ezt a mesét.

Ózgidácska, sete-suta,
Rátévedt az országútra;

A diafilmek esetében nem mindig rajzokról, grafikákról beszélünk, hanem fotókról is, különösen az ötvenes évek oktatófilmjei esetében igaz ez.

150 hangosított dia, több száz technikai eszköz képezi a gyűjteményt. A kollekciónak magántulajdon ugyan, a hozzáférés viszont ingyenes. Igaz, van, ahol a szerzői jogok csak néhány kockányi film elérését teszik lehetővé. Maguk a műtárgyak a gyűjtő tulajdonában vannak, de az Art+Cinema moziban őrzik azokat, és ott időszakosan megtekinthetők, például a havonta a moziban megrendezett diavetítések alkalmával.

¶ A hasonló nagyságrendű, bár kisebb időintervallumú gyűjteménnyel rendelkező Országos Széchényi Könyvtár honlapja csak szűkszavúan tájékoztat saját kollekciónjáról, a filmeket nem lehet megtekinteni, csak a központi katalógusban lehet tallózni a címek között. Pedig a Fénykép és Diafilmtárban 3025 tekercest őriznek. A Diafilmgyártó Vállalat teljes gyűjteménye megtalálható náluk. Bár csak 1986-tól kellett a vállalatnak kötelezpéldányt adnia a nemzeti könyvtárnak, a hatvanas évektől szokássá vált, hogy egy-egy tekercest az OSZK-ba küldjenek. De ami még fontosabb, a vállalat privatizációjakor ide kerültek az eredeti illusztrációk, amelyeket a szaknyelv rajztesteknek nevez. Ezekből 52 ezer darabot őriznek. A diafilmek esetében nem mindig rajzokról, grafikákról beszélünk, hanem fotókról is, különösen az ötvenes évek oktatófilmjei esetében igaz ez. A kollekciónak része száznál több szövegkönyv is. A gyűjtemény egyelőre csak személyesen kutatható a fényképtárban. Itt a rajztestek is kézbe vehetők időpont-egyeztetést követően. Az OSZK azt ígéri, hogy – lapzártánk után – októberben lesz kész a *Fotótér* elnevezésű felület, amelyen a fotógyűjtemény egy része, mintegy 13 ezer kép megtekinthetővé válik, idővel itt lehet majd elérni a diafilmek egy részét is. Ígéretük szerint az ötvenes évek fotó alapú diafilmjeinek egyes kockáit az Europeana digitális archívum közreműködésével készülő fejlesztésben már novemberben meg lehet majd találni, a *Kaleidoscope-Fifties in Europe* című tematikus weboldalon.

*ide kerültek az
eredeti illusztrációk,
amelyeket
a szaknyelv
rajztesteknek nevez,
ezekből 52 ezer
darabot őriznek*

ARTMAGAZIN

Ajándékozzon Artmagazin előfizetést!
elofizetes@artmagazin.hu

Sárkányábrázolások a Néprajzi Múzeum gyűjteményének ácsolt ládáin
Fotó: Jóó Emese